

ПЕДАГАГІЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ І ІХ МАСТАЦКАЕ ВЫРАШЭННЕ
Ў ТРЫЛОГІ ЯКУБА КОЛАСА «НА РОСТАНЯХ»

Анацыя. У артыкуле раскрываецца спецыфіка мастацкага ўвасаблення педагагічнай канцэпцыі Якуба Коласа на старонках трылогіі «На ростанях» і прасочваецца адметнасць яго разумення асобы і функцыі настаўніка ў грамадстве.

Ключавыя словы: трылогія, мастацкі вобраз, настаўнік, нацыянальная інтэлігенцыя, вучні, навучанне, выхаванне, экзамен.

Адным з прыярытэтных кірункаў айчыннага літаратуразнаўства з’яўляецца прачытанне знакавых твораў нацыянальнага мастацтва слова з пазіцыі новых ідэйна-мастацкіх, светапоглядных, духоўна-маральных каардынат сучаснасці.

Трылогія «На ростанях» – адзін з вызначальных твораў у мастацкім свеце Якуба Коласа, твор праграмны, шматзначны і актуальны паводле ўзнятай праблематыкі. Надаўшы яму сімвалічную і красамоўную назву, пісьменнік міжволі падкрэсліў сітуацыю сацыяльна-грамадскага выбару, якая ўзнікла на пачатку XX стагоддзя не толькі ў жыцці настаўніка-пачаткоўца Андрэя Лабановіча, але і ўсяго беларускага народа, сітуацыю перакрывавання шматлікіх дарог і альтэрнатыв, раздарожжа, калі неабходна было абраць свой уласны нацыянальны шлях – шлях асветы, далучэння да агульначалавечага быцця, калі нормай павінна была стаць актыўная жыццёвая пазіцыя. Невыпадкова Андрэй Лабановіч, паводле сацыяльнай ролі, – настаўнік, у яго вобразе ўвасоблены тыя якасныя зрухі і памкненні, якія ўзніклі ў асяродку прагрэсіўнай беларускай інтэлігенцыі пачатку XX стагоддзя. Даследчык М. Тычына падкрэсліваў, што «Андрэй Лабановіч і ёсць той сейбіт, які выйшаў на беларускую ніву, каб сеяць у душах людзей новыя ідэі» [3, с. 189]. Менавіта Лабановіч з’яўляецца выразнікам педагагічных поглядаў самога аўтара твора, яго бачання функцыі настаўніцтва ў жыцці беларускага грамадства пачатку XX стагоддзя. Трылогія «На ростанях», бяспрэчна, – твор аўтабіяграфічны. Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч – літаратурны псеўданім Якуба Коласа – не толькі класік беларускай літаратуры, але і выдатны педагог, настаўнік-практык, метадыст, вучоны. Пасля заканчэння Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі працаваў на Палессі і Міншчыне. З’яўляецца аўтарам некалькіх навукова-метадычных выданняў: «Другое чытанне для дзяцей беларусаў» (1909), «Метадыка роднае мовы» (1926). Доўгі час працаваў выкладчыкам у Беларускам педагагічным тэхнікуме і Беларускам дзяржаўным універсітэце. Такім

чынам, па-мастацку ўзноўлены працэс вучэбна-выхаваўчай дзейнасці Андрэя Лабановіча ў трылогіі «На ростанях» мае канкрэтную жыццёвую аснову, падмацаваную навукова-педагагічным і творчым вопытам самога аўтара твора.

Бясспрэчна, Андрэй Лабановіч – тыповы прадстаўнік маладой беларускай інтэлігенцыі пачатку XX стагоддзя, постаць прывабная і драматычная адначасова, свайго роду даніна часу, у які быў напісаны твор. Але, разам з тым, агульнапедагагічныя праблемы, закранутыя Якубам Коласам у трылогіі, не страцілі сваёй актуальнасці і сёння. Ды і сам вобраз Андрэя Лабановіча як узор чалавеча дапытлівага, творчага, які пастаянна знаходзіцца ў пошуках новых метадаў і форм навучання і выхавання, застаецца цікавым для сучаснага настаўніцтва. Унікальны ён прагай самаразвіцця, спробамі вырвацца з шэрай масы, з нуднай будзённасці, каб не стаць сытым і абьякавым, як так званая мясцовая інтэлігенцыя.

Безумоўна, пісьменнік прытрымліваецца пэўных сацыялагічна-ідэалагічных каардынат, калі паказвае шлях Лабановіча-настаўніка ў рэвалюцыю, у актыўную палітычную дзейнасць супраць царскага рэжыму. Асоба настаўніка паступова страчвае сваю прывабнасць і прыцягальнасць, калі адыходзіць паступова ад непасрэднай настаўніцкай дзейнасці пад уздзеяннем Вольгі Андросавай і яе сяброў-рэвалюцыянераў, што неаднаразова падкрэслівалася даследчыкамі (Ю. Пшыркоў, В. Ляшук і інш.). Відавочна, падобная «рэвалюцыя» сацыяльнай ролі настаўніка ў творы звязана з усведамленнем Якубам Коласам разбуральнай і дэструктыўнай сілы рэвалюцыйных падзей. Але, на жаль, пакуль увасобіць у творы свае гуманістычныя перакананні ў пісьменніка не было магчымасці. В. Я. Ляшук адзначала: «...Вобразам Андрэя Лабановіча, яго лёсам Якуб Колас пераканальна паказвае: гіпертрафіраванне аднаго напрамку ў шматграннай дзейнасці чалавека, у мнагазначнасці яго інтарэсаў, захапленняў міжвольна вядзе да непапраўных страт, да збыднення асобы. У гэтым плане трылогію трэба ўспрымаць як засцярогу народнага пісьменніка савецкаму грамадству, дзе галоўным і фактычна адзіным крытэрыем ацэнкі чалавека была яго грамадская функцыя» [2, с. 7].

Відавочна тое, што задача аўтара трылогіі «На ростанях» важная і грунтоўная – паказаць шляхі фарміравання нацыянальнай інтэлігенцыі, у прыватнасці настаўніцтва, прычым не ў ідэалізаваным выглядзе, а натуральным, абумоўленым самім жыццём і яго неспрыяльнымі, а часам і трагічнымі абставінамі. Гэта не гісторыя прафесійнага, грамадзянскага, чалавечага станаўлення асобы аднаго маладога настаўніка, а мастацкае абагульненне, якое, маючы канкрэтную часавую прывязку,

становіцца парадыгмай для прадстаўнікоў гэтай сацыяльна значнай прафесіі розных часавых вымярэнняў.

Якуб Колас аб'ектыўна адлюстроўвае складанасці і супярэчнасці, якія ўзніклі ў працэсе сацыялізацыі тагачаснага настаўніцтва. Адукацыя, навукa ў сялянскім асяродку разумеліся як прывілея, дадзеная толькі тым, хто стаяў «вышэй» на сацыяльнай лесвіцы. Таму сялянскі сын, які набыў адукацыю ў настаўніцкай семінары, аўтаматычна пераводзіўся ў разрад паноў. Паважліва-дыстанцыйна ставяцца сяляне да маладога настаўніка Лабановіча, называючы яго «панічом». Асабліва востра гэтую неадпаведнасць пісьменнік паказвае, адлюстроўваючы ўзаемаадносіны Лабановіча з роднымі: «...Непрыемна перш за ўсё было адчуванне, што ён тут не такі, як усе, і што на яго ў доме пазіралі як на чалавека іншага круга... Калі ён уставаў разам з усімі, каб узяцца за якую-небудзь работу, дык дзядзька або маці заўважалі, што ён мог бы паспаць і даўжэй і не яго ўжо справа цягнуць гарапашніцкую лямку простых людзей... А маці старалася і яду гатаваць госцю лепшую, не зважаючы на яго пратэсты. Браты і сёстры таксама трымаліся здалёк ад яго...» [1, с. 213]. Пра павагу да настаўніка, усведамленне яго асаблівай ролі ў жыцці грамадства сведчаць і забарона заводзіць уласную гаспадарку, утрыманне настаўніка вёскай, у якой ён працаваў, што, на нашу думку, было разумным і рацыянальным, паколькі дазваляла яму займацца непасрэдна сацыяльна значнай справай асветы і выхавання маладога пакалення. Але мудры, назіральны Якуб Колас паказвае ў сатырычным плане і адваротны бок падобнага стаўлення да настаўнікаў. Часам гэта пагражала пераходам да спажывецка-абыякавага, задаволенага быцця, як гэта здарылася, напрыклад, з настаўнікам Хатовіцкай школы Саханюком, які «сабраў капітал у пяць-шэсць соцень і меў сваю гаспадарку», не лічыў саромным за напісанне ліста непісьменным вясковым жанчынам браць сала і патрабаваў аддаць яму ссыпку (сродкі, сабраныя цельшындамі на ўтрыманне настаўніка), якая па праву належала Лабановічу. А жыццёвая філасофія настаўніка Верханьскай школы Анцыпіка заключалася ў тым, каб «жыць спакойна, ціха і сытна», у жыцці ён кіраваўся адзіным прынцыпам: «не чапай ты мяне, і я цябе не зачэплю» [1, с. 387].

Важным крытэрыем вызначэння спраўджанасці настаўніка, яго сацыяльнага статусу для Якуба Коласа найперш з'яўлялася сумленняя, самаахвярная праца, адказнае стаўленне да сваіх абавязкаў. Невыпадкова ім створана цэлая галерэя вобразаў вясковых настаўнікаў, што з'яўляюцца не толькі аднадумцамі Андрэя Лабановіча, як, напрыклад, Турсевіч, Садовіч, Тукала, але і яго відавочных антыподаў паводле стаўлення да

сваіх настаўніцкіх абавязкаў і адносінаў да вясковых дзяцей, да педагогічнай долі (Саханюк, Анцыпik, Шырокi, Вольга Андросава і iнш.). Адметнае месца ў сiстэме гэтых вобразаў займае вобраз Вольгі Андросавай, якая нагадала Лабановiчу ў першую сустрэчу «тургенеўскую нiгiлiстку» і са з’яўленнем якой, па сутнасцi, пачаўся паступовы адыход Лабановiча ад справы жыцця і яго далучэнне да таго, што «адабрала» маладога настаўнiка ў педагогічнай справы. Вызначальная характарыстыка Вользе была дадзена таксама апанентам Лабановiча – дзякам Бацяноўскiм, але ад гэтага яе iдэйна-мастацкая нагрузка ў кантэксте твора не памяншаецца: «Стрыжаная! – адказаў дзяк, прычым гэтае азначэнне гучала ў яго раўназначна слову “прапашчая”» [1, с. 272]. У вобразе Вольгі Андросавай Якуб Колас увасобiў iдэю разбуральнага ўплыву рэвалюцыйнай дзейнасцi не толькi на стваральнiцкую настаўнiцкую працу, але і на жаночую прыроду. Паводле этыкетных меркаванняў беларусаў таго часу, жанчыне належала мець доўгія валасы. Андросава не зацiкаўлена ў шчырай і адданай педагогічнай рабоце, яна нават не iмкнецца прывесцi сваю школу ў належны санiтарна-гiгiенiчны стан і даць вучням неабходныя для жыцця і асветы веды, а элементарна спiсвае ў Лабановiча яго каляндарнае планаванне і «расклад работы ў школе». Менавіта ёй было закінута зерне сумнення ў душу Лабановiча: «А вы думаеце, што ўсе настаўнiкi так захоплены сваёю справаю, што цалкам аддаюцца ёй? – пытаннем адказвае Вольга Вiктараўна, відаць, ухiляючыся ад простага адказу. Потым яна падымае вочы на Лабановiча. – Андрэй Пятровiч, скажыце, калi ласка: дабро вы робiце народу цi зло, забiваючы розум дзяцей і iх чыстыя душы ўсякаю казённаю трухляцiнаю?» [1, с. 271]. Вiдавочна і тое, што сам Лабановiч як натура творчая, актыўная, якая пастаянна мыслiць, ацэньвае і разважае, сумняваўся ў неабходнасцi для дзяцей менавіта такой адукацыi, якая навязвалася афiцыйнай дзяржаўнай лiнiяй. Згадаем, як малады настаўнiк разважае пра драму свайго народа, вымушанага атрымлiваць асвету, навуку на чужой мове: «Усе тыя спосабы, якiя так гладка і проста апiсаны ў методыхах, часта зусiм не падыходзiлі і не адпавядалi ўмовам школы, трэба было тут жа выдумляць iх самому. А колькi часу прыходзiлася трацiць на тое, каб даставаць мову дзяцей да кнiжнае мовы! I колькi смешных і непажаданых выпадкаў вынiкала на грунце гэтага непаразумення ў школе, дзе мова мацеры зневажаецца і забiваецца!» [1, с. 48]; «Iх парасаджвалi, далi паперу. Яны павiнны былі напiсаць першае слова: “экзаменацiонная”. Дзецi мардавалiся, мылялiся, некаторыя плакалi, пiшучы гэтае слова» [1, с. 48]. Такiм чынам, ужо ў трылогii «На ростанях» Якуб Колас як

педагог-практык, пісьменнік-грамадзянін абгрунтоўваў неабходнасць навучання беларускіх дзяцей на роднай мове, што пазней знайшло працяг у яго навукова-метадычных публікацыях, хрэстаматыях для дзіцячага чытання і падручніках па методыцы выкладання беларускай мовы, шматлікіх публіцыстычных артыкулах.

У трылогіі «На ростанях», асабліва ў першых дзвюх яе частках, Якуб Колас паказвае станаўленне прафесійнага майстэрства Андрэя Лабановіча, абгрунтоўвае прызначэнне педагогічнай дзейнасці і яе разуменне героем: «Выпаўненне аднае школьнае праграмы яго не задавальняла, і сваё галоўнае назначэнне як настаўніка Лабановіч вызначаў так: абудзіць у вучнях і выклікаць да дзеяння крытычны розум, каб да кожнай з’явы і факта яны падыходзілі з пытаннямі – як выніклі? у чым іх прычыны?» [1, с. 33]. Лабановіч як творчая асоба разумее, што задача настаўніка – даць вучням не столькі суму ведаў, колькі навучыць іх думаць, разважаць, ацэньваць, быць свядомымі і актыўнымі людзьмі, якія заўсёды маюць сваю думку адносна тых ці іншых з’яў. Таму і выкарыстоўвае ён розныя формы работы, працуючы адначасова ў некалькіх узроставых групах, імкнецца зразумець дзіцячую душу, яе клопаты і спадзяванні: «Малады настаўнік стараўся, наколькі мог, бліжэй падысці да дзіцячай души, заслужыць давер’е вучняў. Іх часта грубаватая выхадкі ці звароты непасрэдна да яго ён прапускаў між вушэй... Усе іх памылкі ў гэтым сэнсе ён стараўся выправіць і адзначыць так, каб не пакрыўдзіць і не ўразіць чулае дзіцячае сэрца» [1, с. 36]. Адказнае і сумленнае стаўленне Лабановіча да сваіх абавязкаў, поўная самааддача настаўніцкай працы мелі добрыя вынікі, аб чым сведчаць сцэны некалькіх экзаменаў, якія вучні маладога настаўніка вытрымалі на «выдатна». Тут праяўляецца коласаўскае майстэрства ў стварэнні разнастайных тыпаў настаўніцтва: былі такія, як Лабановіч, што былі ўпэўнены ў якасці і трываласці ведаў сваіх вучняў і таму трымаліся з гонарам, але былі і тыя, хто ўсведамляў свае пралікі і імкнуўся несумленна іх выправіць у ходзе самога экзамену: «Кажаноўскі настаўнік, Філюк, стаў воддаль ад сваіх вучняў, як бы вельмі спакойны за іх навуку і веды. Але там, дзе вучні павінны былі паставіць коску, ён браў сябе за кончык вуха, пазіраў кудысь у прасторы, як бы заняты нейкай думкаю, і пакручваў вуха. Калі трэба было паставіць дзве кропкі, Філюк праціраў вочы, як бы ў іх набілася пылу. Кропка і коска – чухаліся вока і кончык носа. А калі ўжо трэба было паставіць клічнік, то, падняўшы ўгару палец, Філюк чухаў ім брыво...» [1, с. 151–152].

Настаўнік, паводле Якуба Коласа, павінен выконваць не толькі вучэбную работу, але і быць выхавацелем, чуйным псіхолагам. Асвета,

паводле пісьменніка, заключаецца не толькі ў тым, каб даваць веды пра навакольны свет, чалавека ў ім, але і тлумачыць дарослым сялянам, чаму навучанне патрэбна не толькі хлопчыкам, але і дзяўчынкам, змяняць сялянскім дзецям бацькоў, калі ў гэтым ёсць патрэба ці бацькі не прытрымліваюцца санітарна-гігіенічных нормаў, як гэта было, напрыклад, у Выганаўскай школе, калі настаўніку давялося змагацца з антысанітарый і самому выводзіць паразітаў з дзіцячых валасоў, альбо аказаць пасільную дапамогу, купіўшы новую кашулю хлопчыку-сіраце Алесіку Грылюку, маці якога памерла. Маральную адказнасць адчувае герой і за дарослых палешукоў, узбуджаных і расхвеляваных рэвалюцыйнымі падзеямі. Таму імкнецца пашырыць асвету і пісьменнасць не толькі сярод дзяцей, але і сярод дарослых, аб чым сведчаць яго вечаровыя заняткі з Аксёнам Калем, што шукае справядлівасці, змагаючыся ў судах з панам Скірмунтам за затокі, што, паводле вопісаў, належалі сялянам, але незаконна былі выкрадзены ў іх.

Сваю задачу як настаўніка Лабановіч бачыў не толькі ў тым, каб навучыць дзяцей пісаць і чытаць, пісьменна выказаць свае думкі, але і сфарміраваць іх эстэтычныя густы, выхаваць паважлівае і ашчаднае стаўленне да ўсяго жывога ў свеце. Значнае месца ў педагагічнай сістэме маладога настаўніка займала экалагічнае выхаванне, фарміраванне дзіцячай асобы, якая жыве ў поўнай гармоніі з прыродным светам. Задумаўшы азеляніць і ўпрыгожыць школьны двор, настаўнік дае вучням заданне накапаць у лесе маладзенькіх дрэўцаў і даручае догляд за імі самім вучням [1, с. 133–134]. Так настаўнік выхоўваў адказнасць у вучняў, клопат пра захаванне ўсяго жывога, фарміраваў навыкі правільнага вядзення гаспадаркі.

Цікаваць да роднай зямлі, жаданне наладзіць сумесна з іншымі маладымі настаўнікамі краязнаўчую экспедыцыю характэрна і для самога настаўніка, бо, лічыць Якуб Колас, без працы над сабой, прагі да самаўдасканалення, без «маральнай чысткі» не можа быць сапраўднага настаўніка, дзейснага, актыўнага, здольнага супрацьстаяць «балотнай інтэлігенцыі»: «...Мы б раскатуралі б соннае балота нашага настаўніцтва, бо жыць так, як жывём мы, адарвання адзін ад аднаго, жыць без жывой ідэі, так жыць нельга, бо для гэтага трэба наўперад задушыць у сабе голас сумлення, голас доўгу перад народамі» [1, с. 74].

Такім чынам, Якуб Колас у трылогіі «На ростанях» стварае мастацкую канцэпцыю фарміравання і сталення нацыянальнай інтэлігенцыі, у прыватнасці настаўніцтва, і па-мастацку пераканальна вырашае разнастайныя педагагічныя праблемы, якія ўзніклі ў дзейнасці цэнтральнага персанажа твора Андрэя Лабановіча.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Колас, Я. На ростанях: трылогія. – Мінск: Маст. літ., 2007. – 662 с.
2. Ляшук, В. Я. Вывучэнне трылогіі Якуба Коласа «На ростанях» у школе. – Мінск, 2001. – 77 с.
3. Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён: папулярныя нарысы / Л. П. Баршчэўскі, П. В. Васючэнка, М. А. Тычына. – Мінск: Радыёла-плюс, 2006. – С. 181–190.

УДК 821.161.3

Е. А. Темушева (Беларусь, г. Мінск)

ФЕНОМЕН РУССКОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В КУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ БЕЛАРУСИ

Анотацыя. В статье исследуются корни феномена русскоязычной литературы Беларуси, рассматривается его положение в современном культурном пространстве, очерчиваются основные особенности творчества его ведущих представителей.

Ключевые слова: русскоязычная литература Беларуси, белорусская народность, культурное наследие, национальная литература, русскоязычная поэзия Беларуси, современная русскоязычная драматургия.

Русскоязычная литература Беларуси занимает особое место в современном культурном пространстве. Специфичность социально-исторических условий ее возникновения и развития обусловили амбивалентный статус русскоязычной литературы Беларуси, повлекший после распада Советского Союза определенную изолированность русскоязычных авторов от литературного процесса страны.

Как отмечает А. Н. Андреев, «до распада Советского Союза практически все, что выходило в Беларуси на русском языке, втягивалось в русское, русскоязычное культурное пространство, и белорусской литературой считалась литература на белорусском языке... С появлением государства Республика Беларусь, в котором существуют два государственных языка, ситуация существенным образом изменилась. Написанное в Беларуси на русском языке становится уже не только русским, но и белорусским» [1].

К началу XXI века очевидным стало то, что помимо белорусскоязычной литературы в Республике Беларусь растет и развивается русскоязычная ветвь, правомерно претендующая на равноправное положение второй национальной литературы.

В XVIII–XX веках многие белорусы создавали свои произведения и научные труды в том числе и на русском языке. Приведем несколько примеров.